

In woord en daad

Over de ethische vorming van de notaris

Prof. mr. dr. J.E. Soeharno*

1. Inleiding

In deze Rode draad – een toepasselijke naam voor een serie over goed of fout¹ – is mij de vraag voorgelegd of – kort gezegd – in de huidige opleiding van de notaris² voldoende aandacht bestaat voor ethiek.

Een relatief gemakkelijke route ter beantwoording zou zijn een opsomming te geven van beroeps-ethische vraagstukken enerzijds en verplichte (ethiek)vakken anderzijds, en vervolgens na te gaan of deze vraagstukken op één of andere wijze in deze vakken aan bod komen. Voor mij als buitenstaander van de opleiding en de beroepsgroep staat deze route echter niet open.

Ik zal mij in dit korte artikel richten op een fundamentele vraag: namelijk of er voldoende aandacht bestaat voor de *ethische vorming* van de notaris. Mijn indruk, die ik hierna zal toelichten, is dat hierover geen samenhangende visie lijkt te bestaan. Eerst zal ik stilstaan bij twee aspecten van ethische vorming. Vervolgens zal ik – tegen die achtergrond – kijken naar de opleiding van de notaris: (i) de universitaire opleiding, (ii) de beroepsopleiding, (iii) de permanente opleiding en (iv) de praktijkuitoefening. Tot slot besteed ik aandacht aan het belang van integriteit voor ethische vorming.

2. Over ethische vorming

Wie spreekt over ethische vorming kan (nog altijd) niet om Aristoteles heen³ – en in het bijzonder om zijn beroemde *Ethica Nicomachea*⁴ – één van de eerste en nog steeds belangwekkendste werken over ethiek. Daarin maakt Aristoteles allereerst duidelijk wat ethiek *niet* is, door ethiek te onderscheiden van *technische vaardigheden*. Technische vaardigheden zijn bijvoorbeeld de grammaticale kennis van een schrijver, de houtbewerkingsvaardigheden van een timmerman of – relevanter – de rechtskennis van een jurist. Typisch aan technische vaardigheden is, aldus Aristoteles, dat deze geen zogeheten ‘innerlijke gerichtheid’ vergen. Anders gezegd: vaardigheden kunnen worden ingezet voor zowel juiste als onjuiste doeleinden. Aristoteles trekt dan ook de conclusie dat – om te spreken van een *voortreffelijk* beroepsbeoefenaar – niet alleen gekeken moet worden naar diens technische vaardigheden, maar ook naar diens ethiek.

Maar wat houdt ethiek – en in het bijzonder ethische vorming – dan wél in?

In de eerste plaats heeft ethiek een *inhoud*. De genoemde ‘innerlijke gerichtheid’ is immers *ergens* op gericht. Of zoals rechtsfilosofe McFall ooit treffend zei: “*in order to sell one’s soul, one must have something to sell*”.⁵ De vraag is daarmee wat de inhoud is van de notariële beroepsethiek, althans wat de in de beroepsgroep gedeelde normatieve overtuigingen zijn.⁶ In het kader van bredere aandacht voor ethiek⁷ heeft het notariaat – net als andere (juridische) beroepen⁸ – de afgelopen jaren

* Hoogleraar rechtspleging in rechtsfilosofisch perspectief aan de Universiteit van Amsterdam en advocaat te Amsterdam.
De auteur dankt Joris Hermeling en Birgit Snijder-Kuipers voor hun waardevolle commentaar.

1. De term heeft zijn oorsprong in een ethisch dilemma uit het Oude Testament (Jozua 2). De Israëlieten, onder leiding van Jozua, stonden op het punt de stad Jericho in te nemen. Daartoe stuurde Jozua twee spionnen de stad in. Hun aanwezigheid werd ontdekt, maar een hoer – Rachab – koos ervoor om hen te verbergen voor de plaatselijke autoriteiten tegen de toezegging dat – als de Israëlieten de stad zouden veroveren – zij en haar familie gespaard zouden worden. De spionnen gingen akkoord op voorwaarde dat Rachab de rode draad, waarmee zij hen over de stadsmuur liet ontsnappen, uit haar raam zou hangen. Zo werd de rode draad symbool voor een aloud dilemma: het publieke belang (van de stad) versus (haar) privébelangen.
2. Onder ‘notaris’ begrijp ik tevens de toegevoegd notaris en de kandidaat-notaris.
3. De discussie over ethische vorming wordt ook nu gedomineerd door neo-Aristotelische denkers als Alasdair MacIntyre en Martha Nussbaum (zie bijvoorbeeld de artikelen in O. Frank (ed.), *Assessment in Ethics Education*. Springer 2017). Klassiek is N. Sherman, *The Fabric of Character: Aristotle’s Theory of Virtue*. Oxford: Clarendon Press 1989.
4. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*; voor de citaten gebruik ik de vertaling van Pannier & Verhaeghe (Groningen: Historische Uitgeverij 1999).
5. L. McFall, *Integrity*. *Ethics* 1987(98), p. 10.
6. Het gaat mij hier om beroepsethiek en dus niet om de privéovertuigingen van de notaris, die ik in dit artikel verder buiten beschouwing laat (alsook de discussie hoe deze zich verhouden tot beroepsopvattingen).
7. KNB, *Koersen naar de toekomst*. Jaarverslag 2011/2012.
8. M.J. ter Voert en E.M.T. Beenackers, *Juridische beroepen in de toekomst. Ontwikkelingen binnen de advocatuur, notariaat en gerechtsdeurwaardery*. WODC Cahier 2016-13.

werk gemaakt van het expliciteren van kernwaarden – zoals onafhankelijkheid, onpartijdigheid, zorgvuldigheid en geheimhouding⁹ – en gedragsregels – in het bijzonder met de invoering van de Verordening beroeps- en gedragsregels 2011. Deze kernwaarden en regels vergen echter nog behoorlijk wat concretisering. Daarvoor is allereerst nodig de rol(len) van de notaris scherp te krijgen.¹⁰ Dat laatste is geen sinecure. Verstappen omschreef de notaris ooit als een “maatschappelijk verantwoorde ambtelijke functionaris die de mens op onafhankelijke en onpartijdige wijze van wieg tot graf juridisch begeleidt”¹¹ en daartoe (onder meer) de rollen verenigt van de tolk, de geleerde, de juridisch huisarts, de ambtenaar, de poortwachter, de klokkenluider, de archivaris, de manager, de ondernemer, de belastinginnehmer en de vertrouwensman.¹² De ethische beroepsinhoud van de notaris is dus, minst genomen, meerduidelijk.

Als we het – in ethische zin – hebben over inhoud, dan volstaat het niet om kennis te hebben van de *binnen de beroepsgroep* gedeelde normatieve overtuigingen (zoals roloppvattingen, wettelijke verplichtingen, gedragsnormen en kernwaarden). Ook is kennis vereist van maatschappelijke opvattingen *ten aanzien van de beroepsgroep*.¹³

Er zijn genoeg voorbeelden van professies en sectoren – ik volsta met het noemen van de financiële sector – die zich in de afgelopen jaren enigszins hebben verslikt in scherp veranderde maatschappelijke verwachtingen, hoewel er toch wel (wat) aandacht bestond voor interne normen en waarden. Ook het notariaat dient scherp te zijn op wat de maatschappij wel of niet accepteert, en wel en niet verlangt. Discussies, zoals rondom de (on)partijdigheid van de notaris,¹⁴ dienstweigering versus ministerieplicht, de reikwijdte van de zorgplicht bij bijvoorbeeld complexe vastgoedtransacties¹⁵ of fiscale constructies (denk aan de Panama Papers), maken duidelijk dat een doordachte wisselwerking gewenst is tussen beroepsethische overtuigingen enerzijds en (normatieve) maatschappelijke verwachtingen anderzijds. Door deze voortdurende doordenking scherpt de notaris de inhoud van zijn innerlijke gerichtheid.

In de tweede plaats vereist ethiek het vermogen om de juiste *afweging* te maken. Ethiek draait niet alleen om kennis van de ethische inhoud, maar ook om het kunnen maken van de juiste *afweging* op het juiste moment. Ethiek is niets zonder praktijk: de ‘innerlijke gerichtheid’ dient in het concrete handelen tot uiting te komen. Zo merkt Aristoteles kritisch op over mensen die – in navolging van Plato – ethiek voornamelijk zien als een kwestie van theoretische kennis:

“Zij gedragen zich om zo te zeggen als zieke mensen die aandachtig naar hun dokter luisteren, maar geen van zijn voorschriften opvolgen.

Net zo min als het lichaam van deze laatste gezond zal worden, zal het karakter van de eerstgenoemden door zo’n manier van filosoferen de juiste houding verwerven.”¹⁶

Maar hoe verloopt de juiste afweging? Aristoteles vervolgt dat een ethische afweging wordt gemaakt met de “*rede, dat wil zeggen, zoals een verstandig mens dat zou bepalen*”.¹⁷ Zonder al te zeer in te gaan op rechtsfilosofische discussies, zien we deze elementen terug bij vrijwel alle beroepsopleidingen: aan de ene kant dient iemand, met zijn rede, in staat gesteld te worden om autonoom ethische afwegingen te maken. Want uiteindelijk gaat het er om dat de beroepsbeoefenaar zelfstandig zijn (ethische) rug leert rechten. Aan de andere kant leert men het maken van de ethische afwegingen van een “*verstandig mens*” – zoals de ervaren opleider of oudere kantoorgenoot. Op die wijze wordt niet alleen kennis, maar ook ervaring – welke professionele afwegingen worden in welke contexten gemaakt? – doorgegeven binnen de beroepsgroep.

9. Art. 17 en 22 Wet op het notarisambt. Anders M.J. ter Voert en E.M.T. Beenackers, *Juridische beroepen in de toekomst. Ontwikkelingen binnen de advocatuur, notariaat en gerechtsdeurwaardarij*. WODC Cahier 2016-13, p. 58: “De kernwaarden van het notariaat zijn rechtszekerheid, kwaliteit en vertrouwen. Deskundig en integer optreden, onafhankelijkheid en onpartijdigheid vormen de belangrijkste kenmerken van de beroepshouding van de notaris als dienstverlener.”
10. Daarover gaat ook het fraaie preadvies van G.J.G. Lekkerkerker, De notaris en zijn eigen waarde: een kijk op het beroep, beroepsplichten en realiteiten van het hier en nu. G.J.G. Lekkerkerker (e.a.), *De goede notaris. Over notariële deontologie*. Den Haag: Sdu uitgevers 2010, p. 17-63, bijz. 36. Zie ook het preadvies van Meijers in dezelfde bundel (*De goede ondernemingsrechtnotaris*, p. 197-238), die terecht opmerkt dat de notaris een eigen verantwoordelijkheid heeft om ten aanzien hiervan een afweging te maken (p. 211).
11. L.C.A. Verstappen, Wat maakt een goed notaris? J.G. Brouwer (ed.), *Wat maakt een goede jurist? Over academische vorming en het recht*. Boom: Den Haag 2005, p. 176.
12. L.C.A. Verstappen 2005, p. 172-176.
13. Zo schrijft Aristoteles dat voortreffelijkheid is: “een karakterhouding die ons in staat stelt een keuze te maken en het midden houdt met betrekking tot ons”. Het element “tot ons” toont het belang van de context voor de juistheid van de ethische keuze. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* II.6:1107a1.
14. Bijvoorbeeld B.C.M. Waaijer, De notaris en zijn eigen akte: wordt vervolgd? ** *WPNR* 2017/7154, p. 461-466.
15. Bijvoorbeeld C.G. Breedveld-de Voogd, Notariële zorgverplichtingen bij onroerendgoedtransacties. G.J.G. Lekkerkerker (e.a.), *De goede notaris. Over notariële deontologie*. Den Haag: Sdu uitgevers 2010, p. 65-126; ook B.C.M. Waaijer, Een serieuze notaris verstrikt in het Klimop-net. *WPNR* 146/7062, p. 425-430.
16. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* II.4:1105b11-17.
17. Aristoteles, *Ethica Nicomachea* II.6:1107a1.

Dit legt een achilleshiel bloot. De ethische afweging – voor zover deze al als zodanig wordt gesignaleerd – kan immers sterk verschillen per individuele notaris, per praktijkopleider en per praktijk. Vanuit de beroepsgroep bezien, is het daarom niet alleen van belang dat de hierboven genoemde kennis van de ethische *inhoud* gedeeld wordt binnen de beroepsgroep, maar ook de wijze van ethisch *afwegen*. Wil men instaan voor een integere beroepsgroep, dan zijn het immers bij uitstek de gemaakte *afwegingen* die bepalen of er al dan niet sprake is van ethisch handelen.

Een vraag die in dit opzicht kan rijzen, is of en in hoeverre de ethische afweging niet al besloten kan liggen in de juridische afweging. Negatief gesteld is de vraag (in hoeverre) de notaris zich kan “verschuilen” achter de normatieve afweging die de wetgever, de Hoge Raad of de tuchtrechter al heeft gemaakt? Voor de domeinen waar ook een juridische afweging voorhanden is, kan dit echter neerkomen op een verschuiving van het probleem. De notaris dient die afweging immers eerst tot de zijne te maken, alvorens daarnaar te handelen. Een analogie met de rechter kan verhelderen. In bepaalde opzichten – en met het oog op bepaalde publieke taken – lijkt de notaris dichter te staan bij de rechter dan bijvoorbeeld de advocaat.¹⁸ En zo wees de bekende privatist Paul Scholten de rechter op de eigen, actieve verantwoordelijkheid, die maakt dat hij zich niet zomaar achter de (afweging van de) wetgever mag verschuilen. Na een bespreking van door de rechter te hanteren rechtsbronnen zegt hij daarover het volgende:

“De gegevens, die we bespraken, hebben gezag. Doch ‘gezag’ vraagt niet, wat de Duitsers ‘Kadaver’-gehoorzaamheid noemen, waardoor, wie gehoorzaamt, zich zelf tot werktuig maakt van de bevelende, maar *eerbied*. (...) Van de rechter wordt de *daad* verwacht. Hij moet de verantwoordelijkheid aandurven: ten slotte zeg ik a of b, niet a èn b. Wie in de twijfel blijft steken, en niet tot de daad der beslissing kan komen, deugt niet voor rechter.”¹⁹

Mutatis mutandis zal ook de notaris – vaak impliciet en soms expliciet – een eigen afweging moeten maken ten aanzien van de toepassing van het recht. Deze afwegingsruimte wordt overigens ook wel expliciet, via open normen, door de wetgever of (tucht)rechter aan de notaris overgelaten: denk bijvoorbeeld aan redelijkheid en billijkheid, de notariële zorgplicht en open geformuleerde gedragsregels zoals de behoorlijkheidsnorm en kernwaarden. Deze betreft evenwel een explicitering van de reeds aanwezige verantwoordelijkheid van de notaris.²⁰

Met (beroeps)ethische vorming van de notaris wordt uiteindelijk beoogd: de ethische notaris en

– in het verlengde – een ethisch notariaat. In de kern is hiervoor – volgens Aristoteles – vereist dat gedurende langere tijd steeds de juiste afwegingen worden gemaakt. Eén zwaluw maakt nog geen zomer, merkt hij in dat verband op: pas na lange tijd en na vele ethische keuzen kan van iemand gezegd worden dat hij ethisch is. Maar terwijl er vele ethische keuzen nodig zijn om ethisch genoemd te kunnen worden, is er maar één enkele onethische keuze nodig om onethisch genoemd te worden. Ethiek vereist dan ook scherp zicht op de buitengrenzen van het handelen.

Dit betreft niet alleen een verantwoordelijkheid van de individuele notaris, maar ook van het notariaat als geheel. Namelijk om voortdurend en met het oog op de lange termijn zorg te dragen voor bewustwording van de benodigde kennis en het bevorderen van (het maken van) de juiste afwegingen. En om het geheel te overzien: welke wisselwerking is er, voor wat betreft ethiek, tussen stakeholders, tuchtrechters, toezichthouders (zoals het Bureau Financieel Toezicht), relevante commissies (zoals de Commissie toelating notariaat), de KNB, peer reviewers en de opleiders, en – uiteindelijk – de notarissen? Is de over en weer aangereikte kennis en ervaring steeds actueel? Sluit deze aan bij maatschappelijke ontwikkelingen? Duidelijk mag zijn, dat ethische vorming geen sinecure is en voortdurende inspanning vergt.

3. Opmerkingen bij de opleiding tot notaris

Hoe komt ethische vorming op dit moment aan bod in de opleiding van de notaris? Ik kijk achtereenvolgens naar (i) de universitaire opleiding, (ii) de beroepsopleiding, (iii) permanente educatie en (iv) de opleiding in de praktijk.

-
18. In andere opzichten ook weer niet. Zo mag de notaris niet “op de stoel van de rechter gaan zitten” als er tussen partij en een conflict dreigt te ontstaan, aldus W.D. Kolkman, Deontologische dilemma’s in het erfrecht. G.J.G. Lekkerkerker (e.a.), *De goede notaris. Over notariële deontologie*. Den Haag: Sdu uitgevers 2010, p. 187. En de partij-notaris vertoont wellicht eerder gelijkenis met de advocaat.
19. P. Scholten (Asser/Scholten) *Algemeen Deel** 1974/28.
20. Zo ook W.G. Huijgen, Notariaat en integriteit in de register-goederenpraktijk. *WPNR* 2017/7159, p. 550.

(i) De universitaire opleiding²¹

In het Besluit op het notarisambt 2012 is – zeker in vergelijking tot bijvoorbeeld de advocatuur – tot in vrij hoge mate van detail bepaald welke onderdelen moeten voorkomen in de opleiding.²² Deze verplichte onderdelen zien, zoals bekend, vooral op positief recht. Voor wat het niet-juridische betreft, is de student slechts verplicht om “kennis van en inzicht in bedrijfseconomie”²³ op te doen. Aan ethiek wordt geen expliciete aandacht besteed. Buiten de verplichte vakken blijft verder weinig ruimte over voor vakken naar eigen keuze.

Een aanknopingspunt biedt evenwel het verplichte element “grondige kennis van en inzicht in het recht met betrekking tot het notariaat, in het bijzonder de wet”.²⁴ Daaronder vallen ook de kernwaarden en (via art. 61 lid 2 van de Wet op het notarisambt) de Verordening beroeps- en gedragsregels 2011. Zo kent Utrecht een vak *Notaris recht en samenleving*. Hier komen thema’s aan bod als: *de functie van de notaris in het rechtsverkeer, spanningsveld tussen ambt en ondernemerschap, spanningsveld tussen ministerieplicht en de plicht tot dienstweigering, en de rol en inhoud van de tuchtrechtspraak*.²⁵ De opleidingen in Groningen²⁶ en Amsterdam²⁷ kennen het vak *Notariswet*, waarin ook uitdrukkelijk aandacht wordt besteed aan deze thema’s en in het algemeen aan kernwaarden en tuchtrecht. In Nijmegen is er het vak *Notariële beroepsethiek en regelgeving*. Blijkens de studiegids komen *items als taak en functie van de notaris, ministerieplicht, geheimhouding en verschoningsrecht, interdisciplinaire samenwerking (...)* in hoorcollegevorm aan bod, waarbij deze onderwerpen in onderling verband worden gebracht. In de werkgroepen worden enige, voor de notariële praktijk karakteristieke casus met allerlei dilemma’s behandeld.²⁸ Leiden biedt tot slot het vak *Privatissimum en Notariële wetgeving* aan, dat blijkens de vakomschrijving mede aandacht besteedt aan het tuchtrecht en aan de ethische dimensies van het notarisambt.²⁹ Een andere vraag is in hoeverre het uitdrukkelijk maken van een ethische afweging aan bod komt in de meer positiefrechtelijke vakken of in de (wijze van) tentaminering. Daar heb ik geen zicht op.

Buiten deze verplichte onderdelen bestaat er geen of nauwelijks expliciete aandacht voor ethische vorming. Voor zover uit de studiegidsen kenbaar, doet geen van deze bacheloropleidingen iets (verplicht) met ethiek in de masterfase. De bachelorprogramma’s hebben verder ook geen (uitdrukkelijke) aandacht voor ethiek. Alle faculteiten bieden wel iets van een verplicht inleidend, breder, meer rechtstheoretisch vak³⁰ alsook (optioneel) verdiepende vakken. In deze vakken zal wel wat ethiek voorbijkomen en in ieder geval zal worden ingegaan op de context waarin rechtspleging gebeurt. Mijn inschatting is dat het sterk

van de universiteit afhangt wat – voor zover het ethiek betreft – de inhoud is van deze vakken.

(ii) De beroepsopleiding

Sinds de hervorming van de beroepsopleiding in 2012 (en aanpassingen sindsdien)³¹ is er uitdrukkelijk aandacht gekomen voor ethiek in de beroepsopleiding. De verplichte beroepsopleiding, die tijdens de eerste drie stagejaren wordt gevolgd, kent twee modules ethiek: *Ethiek, tuchtrecht en beroepshouding* I en II. Hiervoor staat volgens de website in totaal 9 uur.³² Voor zover mij bekend, worden in deze cursussen vooral morele vraagstukken besproken en ervaringen uitgewisseld. Overigens is daarmee niet gezegd dat beroepsethiek niet (zijdelings) aan bod komt of kan komen in andere modules, zoals *Persoonlijke ontwikkeling of Beroepshouding*.³³ Ook weet ik niet of en in hoeverre het uitdrukkelijk maken van een ethische afweging (bijvoorbeeld in de vorm van dilemma’s) aan bod komt in de meer positiefrechtelijke vakken of in de (mondelinge) examens. Hoe dan ook, als we dit vergelijken met togaberoepen is dit tamelijk weinig (zo is het veel minder dan in de advocatuur, waar over de driejarige opleiding in totaal elf dagdelen ethiek zijn verspreid³⁴).

21. De opleiding notarieel recht kan men thans volgen aan de opleidingen van Amsterdam (VU), Groningen, Leiden, Nijmegen en Utrecht.
22. Art. 2 Besluit op het notarisambt (*Staatsblad* 2012, 459).
23. Art. 2 sub f Besluit op het notarisambt.
24. Art. 2 sub e Besluit op het notarisambt.
25. Zie daartoe de online OSIRIS Onderwijscatalogus (www.osiris.universiteitutrecht.nl).
26. Zie www.rug.nl/ocasys/ucg/vak/show?code=RGBPR00205: “Na afronding van dit vak heeft u kennis van en inzicht in de functie van het notarisambt, de voor de notariële beroepsgroep geldende regelingen en de beroepsethiek.”
27. Zie <http://bachelors.vu.nl/nl/opleidingen/notarieel-recht/index.aspx>.
28. Zie www.ru.nl/rechten/studenten/studie-0/vakinformatie-2016-2017/osirislinks1617/notariële-beroepsethiek-regelgeving.
29. Zie https://studiegids.leidenuniv.nl/courses/show/60013/privatissimum_en_notariële_wetgeving.
30. Bijvoorbeeld vakken als *Inleiding in de rechtswetenschap en encyclopedie van het recht* (VU), *Algemene rechtswetenschap* (RUG), *Inleiding recht en Beginselen van de democratische rechtsstaat* (UL), *Inleiding in de rechtswetenschap* (RU) en *Grondslagen van het recht* (UU).
31. Zie bijvoorbeeld Vaardigheden, vaardigheden, vaardigheden - nieuwe beroepsopleiding gereed. *Notariaat Magazine* 2012/3, 28; Stichting Beroepsopleiding Notariaat. *Jaarverslag 2015*, p. 6-8.
32. Volgens het jaarverslag van Stichting Beroepsopleiding Notariaat komt hier nog 9 uur voor de digitale leeromgeving bij (*Jaarverslag 2015*, p. 6, 7).
33. Zie www.ru.nl/cpo/sbn/beroepsopleiding/programma/.
34. Zie www.beroepsopleiding.advocatenorde.nl/images/Algemeen/Schema%20Ethiek.pdf. Het loopt qua uren ongeveer gelijk met de nieuwe opleiding voor rechter, maar daar wordt wel (minstens twee jaar) juridische praktijkervaring verondersteld (zie www.werkenbijrechtspraak.nl/rechter-of-raadsheer-woorden/).

(iii) Permanente educatie

De voor iedere notaris verplichte permanente educatie kent geen verplichtingen met betrekking tot ethiek.

(iv) Opleiding in de praktijk

Voor ethische vorming moet niet slechts worden gekeken naar vakken ethiek in de genoemde opleidingsfasen. Immers, ethische vorming leert men juist ook in en door de praktijk. De zes verplichte stagejaren, die men moet werken onder een ervaren notaris, zal voor menig notaris een belangrijke, zo niet belangrijkere, bron zijn van ethische vorming, dan een vak over kernwaarden of een dilemmatraining in de opleiding. Maar wat de inhoud is, zal zeer verschillend zijn al naar gelang de opleider, het kantoor, de praktijk en de tijd waarin de opleiding is genoten. Over de ethische vorming van en door praktijkopleiders heb ik niets kunnen vinden. Hier liggen mogelijk belangrijke kansen.

Mogelijk leiden de volgende elementen tot (indirecte) aandacht voor ethische vorming. Sinds 1 januari 2013 heeft de *Commissie toegang notariaat* (op grond van art. 8 Wet op het notarisambt) tot taak de minister te adviseren omtrent de persoonlijke geschiktheid voor het ambt van notaris. Deze beoordeling van de persoonlijke geschiktheid richt zich, blijkens de toelichting “met name op eigenschappen als integriteit, onafhankelijkheid en onpartijdigheid”.³⁵ Of dit in de praktijk leidt tot ethische vorming (bijvoorbeeld door aandacht voor ethiek in een voorbereidings-traject), weet ik niet. Evenmin heb ik zicht op de vraag, of en hoe relevante ervaringen van deze commissie terechtkomen bij opleiders. Dat geldt overigens ook voor ervaringen van bijvoorbeeld het Bureau Financieel Toezicht. Dan is er de eed, die binnen zes maanden na de benoeming bij de rechtbank moet worden afgelegd en onder meer voorschrijft dat de notaris zijn taak “eerlijk, nauwgezet en onpartijdig zal uitvoeren”.³⁶ Verder dragen allicht zaken als de vakliteratuur, bekendheid met tuchtrechtspraak (die vooral ziet om de buitengrenzen van het ethisch handelen³⁷) en (wellicht) de DilemmApp een steentje bij.³⁸

Opmerkingen

Ik kom tot de volgende opmerkingen. De expliciete aandacht voor ethiek in de bachelor- en masterfase lijkt ronduit beperkt. Dat komt in de eerste plaats doordat het Besluit op het notarisambt 2012 ethiek niet als zodanig noemt. Voor wat betreft het niet-juridische lijkt het besluit vooral oog te hebben voor de notaris als ondernemer. Dat lijkt mij een te beperkte opvatting van de rol van notaris, zoals hierboven beschreven. De notaris vervult immers meerdere rollen. Juist het verenigen van deze rollen vereist een scherp moreel kompas. Ik verwijs naar Lekkerkerker die terecht

opmerkt dat “notariële integriteit (...) mede betekent, dat de notarieel jurist zich bewust is van de wisselende rollen en posities waarin zijn beroep hem brengt en dat hij zijn best doet te handelen volgens de normen die bij die rollen en posities horen”.³⁹ Een notaris moet zowel de maatschappelijke verwachtingen als de eigen professionele standaarden goed kunnen interpreteren in de context waarin hij zijn werk doet. Meer aandacht voor ethische en maatschappelijke vraagstukken, alsook wat meer aandacht voor ethiek als zodanig (en niet alleen voor de toegepaste beroepsethiek) lijkt in ieder geval geen overbodige luxe.

Met enig voorbehoud – ik ben als gezegd een buitenstaander – mis ik na de universitaire fase een samenhangende visie over ethische vorming van de notaris. Ik beperk mij tot enkele vragen, die min of meer aan bod zijn geweest in het bovenstaande:

- Hoe geeft men vorm aan de (collectieve) verantwoordelijkheid om (a) actuele ethische vraagstukken uit alle terreinen van het notariaat en (b) (veranderende) maatschappelijke opvattingen in de ethiekmodules (of andere relevante modules) aan bod te laten komen?
- Welke (systematische) aandacht is er voor de wijze van beroepsethisch afwegen? Is er daarbij voldoende oog voor het onderscheid tussen privé-overtuigingen en -afwegingen enerzijds en professionele overtuigingen en -afwegingen anderzijds? En voor de delicate verhouding tussen ethische en juridische afwegingen?
- Hoe wordt ethische vorming ná de beroepsopleiding – bij gebrek aan, onder meer, een verplichting tot ethiek in de permanente opleiding of verplichte aandacht voor ethiek in de voorbereiding op de geschiktheidstoetsing door de Commissie toegang notariaat – gewaarborgd? En is er bijvoorbeeld aandacht voor blijvende toetsing (zoals bijvoorbeeld gebeurt bij beleidsbepalers in de financiële sector)?

35. MvT II, 32 250, nr. 3, p. 18. Zo zit Alain Hoekstra in de Commissie “vanwege zijn expertise op het gebied van integriteitsbevordering”. Even voorstellen: Commissie toegang notariaat. *Notariaat Magazine*. Maart 2013(2), p. 12.

36. Zie art. 3 lid 2 Wet op het notarisambt. Over de waarde van de eed voor integriteit zie uitgebreid J. Soeharno, *De waarde van de eed*. Boom: Den Haag 2014.

37. Zie J. Soeharno. Een nieuw panopticon. Over het doel van tuchtrecht. AA 2016, afl. 7/8, p. 494-498 en de literatuurverwijzingen aldaar.

38. DilemmApp voor de notaris. Nadenken over lastige situaties. *Notariaat Magazine*. Maart 2016(2), p. 10-11.

39. Zie G.J.G. Lekkerkerker, De notaris en zijn eigen waarde: een kijk op het beroep, beroepsplichten en realiteiten van het hier en nu. G.J.G. Lekkerkerker (e.a.), *De goede notaris. Over notariële deontologie*. Den Haag: Sdu uitgevers 2010, p. 36.

- Welke aandacht is er voor de ethische vorming *van en door* de praktijkopleiders? En wat wordt er met hun ervaringen gedaan?
- Welke wisselwerking bestaat er tussen (de ervaringen en kennis van) alle relevante actoren, waaronder tuchtrechters, de KNB, relevante commissies en toezichthouders, notarissen enerzijds en opleiders anderzijds?

De vragen – en de voortdurende aandacht daarvoor – zijn wellicht belangrijker dan de antwoorden. Zij komen allen op dezelfde vraag neer (die – wat mij betreft – de mij voorgelegde vraag herformuleert): hoe wordt iedere (toekomstige) notaris voortdurend scherp gehouden met betrekking tot ethiek?

4. Een actuele uitdaging – ethische vorming en integriteit

Terug naar Aristoteles. Veelzeggend is dat Aristoteles niet alleen spreekt over *ethos* in zijn werk over ethiek (de *ethica*), maar óók in zijn werk over retorica (de *retorica*). Anders gezegd: het gaat hem niet alleen over het juiste doen, maar ook over *aantoonbaar* het juiste doen. Modern gezegd, gaat het bij ethiek niet alleen om de *innerlijke* gerichtheid, maar ook om de *externe* verantwoording van het handelen.

Twintig jaar geleden merkte Joris Kocken, in de epiloog van zijn dissertatie over de toekomst van het notariaat, op dat publieke verantwoording een belangrijkere rol zou spelen:

“Bij wettelijke privileges en beschermd ondernemerschap hoort een publieke verantwoordingsplicht. Wil men geen verantwoording afleggen, dan moet men ook afzien van de voorrechten.”⁴⁰

Kocken heeft de ontwikkeling juist aangevoeld. Vrijwel iedere beroepsgroep doet de grootste mogelijke moeite om niet alleen ethisch te handelen, maar ook te *laten zien* dat dat gebeurt: via jaarverslagen, gepubliceerde tuchtuitspraken, een register voor nevenfuncties, twitterende bestuurders en wat al niet meer. Deze ontwikkelingen zien we ook terug bij het notariaat, waarbij de verantwoording voor een deel ook wordt afgedwongen – zoals door het genoemde Bureau Financieel Toezicht, de meer op afstand staande tuchtrechter en de Commissie toegang notariaat. Deze verantwoording werkt door in de ethiek van de notaris. Zo wijst Lekkerkerker erop dat integriteit vergt dat een notaris zich zo dient te gedragen dat het vertrouwen in het notariaat niet wordt beschadigd. Ook wijst hij op de verantwoordelijkheid van notarissen om elkaar onderling scherp te houden op ethisch gedrag.⁴¹

Uit de rechtsfilosofie weten we dat integriteit gaat over datgene dat ‘boven alle twijfel verheven’ dient te blijven (integriteit komt ook van het Latijn

non-tangere – niet aanraken).⁴² Integriteit heeft dus een negatieve connotatie: men zal dan ook eerder zeggen dat integriteit is geschonden dan ‘behaald’. In dit opzicht gaat het weer om de (bescherming van) buitengrenzen van het handelen. Positief gesteld, betreft integriteit een legitimiteitskwes-tie⁴³: hoe toont men steeds weer aan dat het (toe)-vertrouwen (van de privilégés) gerechtvaardigd is? Dat het toevertrouwde gezag legitiem is? Want als dat vertrouwen eenmaal onder druk staat, dan daarmee ook de privilégés – althans de bijzondere publieke positie – van het notariaat.

Integriteit is in dat opzicht geen kernwaarde naast andere kernwaarden, maar de kernwaarde die erop ziet dat (i) men (intern) ethisch dient te zijn, én (ii) (extern) ethiek aantoonbaar boven alle twijfel verheven dient te blijven. Voor ethische vorming betekent dit dat daar tegenwoordig onmiskenbaar een *retorisch* aspect aan kleeft. Een notaris en – in het verlengde – het notariaat kunnen niet meer toe met het juist leren afstemmen van het innerlijke kompas. Het gaat ook om het leren zich steeds te verantwoorden met het oog op publiek vertrouwen. Integriteit vereist dat die twee hand in hand gaan. Dat is niet de uitdaging van de toekomst, maar van vandaag.

40. C.L.B. Kocken, *De hand van de notaris. Een rechtssociologisch onderzoek naar de onpartijdigheid en invloed van de Nederlandse notaris*. Deventer: Kluwer 1997, p. 193.

41. Zie G.J.G. Lekkerkerker, *De notaris en zijn eigen waarde: een kijk op het beroep, beroepsplichten en realiteiten van het hier en nu*. G.J.G. Lekkerkerker (e.a.), *De goede notaris. Over notariële deontologie*. Den Haag: Sdu uitgevers 2010, p. 38. Ik aarzel bij de suggestie dat er bij een notaris ook de bereidheid moet bestaan om een klacht in te dienen over een andere notaris. Ik begrijp de suggestie, maar notarissen zijn – in het licht van marktwerking – ook concurrenten van elkaar.

42. Uitgebreid over het begrip integriteit zie Soeharno, *What is Integrity? The Integrity of the Judge*. Aldershot: Asgate 2009, hoofdstuk 2 en verwijzingen aldaar.

43. De legitimiteitsvraag staat centraal in het integriteitsdiscours, zie bijvoorbeeld J.E. Soeharno 2014-1, p. 3-6; Soeharno 2009, hoofdstuk 2 en J.E. Soeharno: ‘Stel nou dat rechters integer blijken te zijn!’, AA 2013, afl. 4, p. 268-270.